

ÓKORI SZENT HELYEK PUSZTULÁSA

A palmyrai templomok lerombolása

KALLA GÁBOR

A PALMYRAI ROMBOLÁS ÉS AZ ELŐZMÉNYEK

A közösségi médiában 2015. augusztus 25-én jelentetett meg az Iszlám Állam képeket az ókori Palmyra egyik legépebben fennmaradt műemlékének, a Baal-Samin-templomnak két nappal korábbi felrobbantásáról. Pár nappal később műholdfelvételek igazolták, hogy e műemlék valóban elpusztult. A közvélemény előtt e nagy nemzetközi visszhangot kiváltó esemény szinte összemosódott azzal a hihetetlen mértékű rombolással, ami már augusztus 30-án történt. Ekkor, állítólag, harminc tonna robbanóanyag segítségével semmisítették meg Szíria legmonumentálisabb ókori műemlékét, a Bél-templomot. Ezzel a sorozattal beigazolódní látszottak azok a korábbi félelmek, hogy ha a szunnita fundamentalisták elfoglalják a „sivatag Velencéjének” is nevezett Palmyra rommezejét, akkor a Közel-Kelet kulturális örökségének pusztulása új, korábban nem látott dimenziókat ér el.¹

E félelmeket arra a tényre alapozták, hogy a 2011 óta tartó kaotikus szíriai polgárháború okozta károk és a lelőhelyek módszeres fosztogatása után a 2014 nyarára a frissen kikiáltott Iszlám Állam (Iraki és Szíriai Iszlám Állam; angol rövidítése ISIS) műemlékrombolásai már célzottá váltak. 2014-ben nyilvánosan vertek szét asszír szobrokat a dzsihádisták kalapáccsal Deir ez-Zórban, Raqqában három nyelvű (hettita hieroglif, arámi betűírással és asszír ékírásos) felirattal ellátott hatalmas bazaltoroszlánt romboltak le, síita szent helyek (mecsetek és sírhelyek) felrobbantásának videóit tették közzé, nem sokkal később már az újonnan elfoglalt iraki területen pusztítottak. 2015 februárjában a világhálón mutatták be képeken és videón, hogyan törték porrá a mószi múzeum szobrai, hogyan verték szét légkalapáccsal a ninivei Nergal-kapu hatalmas emberfejű bikaszobrai. Idén áprilisban következett a részleteiben legjobban ismert újasszír rezidencia (Kr. e. 9. század), a kalhui (mai Nimród) Északnyugati Palota felrobbantása gyönyörű domborműveivel és szobraival. Nem sokkal később egy különleges, római-iráni keverékkultúrájú ókori város, Hatra UNESCO védettség alatt álló rommezejének

¹ Az eseményekről részletes beszámolót ad, illetve összegyűjti a média híreit a The American School of Oriental Research speciális honlapja a Syrian Heritage Initiative (<http://www.asorianheritage.org/>). Itt különösen fontosak a heti jelentések és a Palmyráról írt összefoglaló tudósítások.

domborműveit kezdték pusztítani. (Korábban innen származó szobrokat semmisítettek meg a Mószi Múzeumban.)

Mindezek után senkinek sem lehetett kétsége arról, hogy a dzsihádisták politikájának központi eleme a világ kulturális örökségébe tartozó, emblematisztikus jelentőségű emlékek pusztítása, sőt a vezérfonal számukra épp az UNESCO örökségi lista. Palmyra látványos, korábban turisták tömegeit vonzó rommezeje ideális helyszín a számukra, hogy elérjék azt a nyilvánosságot, melyre folyamatosan szükségük van.

PALMYRA JELENTŐSÉGE

Palmyra a Szír-sivatag közepén fekvő oázisváros, olyan útvonalak kereszteződési pontjában feküdt, melyek az Eufrátesz völgyét kötötték össze Nyugat-Szíriával. Jó vízellátottságának köszönhetően kiváló hátteret nyújtott az átmenő kereskedelem számára. A Běl-templom területén folytatott ásatások kora bronzkori (Kr. e. 3. évezred) településnyomokat mutattak ki, az ékírásos forrásokban a Kr. e. 2. évezred első felében jelent meg Tadmír vagy Tadmur néven.² Később ezt az ismeretlen eredetű sémi elnevezést az arab tamar, datolyapálma szó alapján értelmezték, amit az is segített, hogy az oázisban nagy mennyiségben termesztettek egykor és mai is datolyát. E népetimológiából indult ki a görög elnevezés, a szakirodalomban általánosan használt Palmyra.

Palmyra akkor tett szert igazi jelentőségre, amikor a Kr. e. 1. században a Római Birodalom csapásai alatt a Seleukida Birodalom összeomlott, és a helyén kisebb-nagyobb arab hatalmak sora emelkedett ki egész Szíriában. Az oázisváros négy arab törzs szövetségének lett a székhelye, és római szövetségesként az oligarchikus berendezkedésű közösség hamarosan széleskörű kereskedelmi hálózatot épített ki,³ amely Indiától a Mediterráneum nyugati széléig terjedt.⁴ Palmyra ki tudta használni,

² Valószínűleg nem azonos a bibliai Tadmórral. A korai forrásokról lásd STRECK 2003–2005

³ A palmyraiak számos helyen tartottak fenn kereskedelmi lerakatokat, ezek közül az Eufrátesz partján fekvő, és Dura Európos volt talán a legfontosabb (DIRVEN 1999). A szíriai polgárháború zűrzavarában és az Iszlám Állam fennhatósága alatt ez a település is kiterjedt pusztításokat szenvedett el.

⁴ A palmyrai kereskedelem legfontosabb eleme nem az átmenő útvonalak biztosítása és megadóztatása volt, hanem a kelet-nyugati forgalom biztonságossá tétele szerződések és katonai erő révén. A városon átmenő karavánok csak másodlagos jelentőséggel bírtak és helyi igényeket elégítettek ki. A palmyrai kereskedők vállalkozóként szervezték a karavánokat, biztosították a kellő eszközöket és a málhás állatokat, így a tevéket, valamint lovas íjászaikkal megvédték azokat. A korabeli selyemút Közép-Ázsiában ketté vált, az egyik az Indus-folyón dél felé vette az irányt és a Vörös-tengeren, illetve a Perzsa-öblön keresztül, majd az Eufrátesz mentén érte el a római felségterületet, egy másik útvonal pedig a Párthus Birodalmon áthaladva vezetett szintén az Eufrátesz völgyébe. A három fontos útvonal közül kettőt a palmyraiak

hogy a két nagy ellenfélnek, a Római Birodalomnak és a Párthus Birodalomnak a politikai helyzetétől függetlenül szüksége volt az áruk, például a kínai selyem⁵ és az egzotikus fűszerek folyamatos áramlására, ezért mindkét „szuperhatalomnak” érdekében állt egy ilyen közvetítő és ütköző állam fenntartása. Ez a luxusjavakra alapozott kereskedelem hatalmas jövedelmet hozott a helyi elitnek, és lehetővé tette a nagyszabású építkezéseket. Palmyra inkább a római érdekszférába tartozott, hol közvetlenebb, hol pedig lazább ellenőrzés alatt állt,⁶ ugyanakkor kultúrája különleges keverékévé vált a nyugati, hellénisztikus-római és a keleti, iráni elemeknek, de mégis sajátosan palmyrai maradt.⁷

PALMYRA KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉGE

A palmyrai identitás,⁸ amely egy sajátos etnikai, nyelvi, vallási és kulturális szintézisből jött létre – ha csak az építészetet nézzük – első pillantásra görög-rómainak tűnhet. A rommezőt mai is jellemző korinthuszi oszlopok, a színház, az agora, a thermák, a diadalív, a tetrapylon és a nymphaeum mind egy görög-római város jellegzetességei.⁹ Ugyanakkor már az építészeti megoldások számos részletében is már felfedezhetőek a részben keleti, részben pedig egyedi palmyrai jellegzetességek. Úgy tűnik, a város építésze eleinte teljesen a párthus kulturális szférához igazodott, és csak később, az 1. századtól jelent meg az erőteljesebb nyugati hatás.¹⁰

Leginkább az ornamentikában, az épületplasztikában, a szobrászatban és a temetkezési formákban maradt meg a helyi ízlés.¹¹ Az épületeken a görög-római motívumokat a selymek gazdag keleti textilmintáit követő faragványok egészítették ki, a homlokzatok díszítésének módja pedig iráni (párthus) előképeket tükröz.

---

ellenőriztek. A palmyrai kereskedelemről szóló újabb irodalomból lásd STONEMAN 1992: 31-49; GAWLIKOWSKI 1994; BALL 2000: 74-77; és különösen GRÜLL 2014 korábbi irodalommal.

⁵ A palmyrai sivatagi temető száraz klímájában számos eredeti kínai selyem szöttek maradt fenn, de a leletekből az is kiderült, hogy jelentős helyi textiliparral is rendelkezett a város (STAUFFER 1995; SCHMIDT-COLINET – STAUFFER – AL-AS'AD 2000)

⁶ A római fennhatóság kezdetei és a kapcsolatok részletei nem mindig egyértelműek, de Palmyra alapvetően a Római Birodalom fennhatósága alatt állt anélkül, hogy betagozódott volna egy római provinciába (STONEMAN 1992: 81-109; SMITH 2013: 1-32)

⁷ Szíria hasonló keverékkultúrájú közösségeinek sajátosságait kiválóan foglalja össze BALL 2000.

⁸ Ennek az összetett, különböző kulturális interakciókon alapuló identitásnak kiváló bemutatása SMITH 2013.

⁹ A palmyrai városépítészet egyes elemei, mint a hosszú oszlopsorok, vagy az íves tériképzések alapvetően a Római Birodalom keleti területeire, ezen belül is leginkább Szíriára és Palesztinára jellemzőek (BALL 2000: 248-303)

¹⁰ SEYRIG 1950

¹¹ Egy jó áttekintést nyújt a különböző kulturális régiók palmyrai találkozásának problémájáról AL-AS'AD – SCHMIDT-COLINET 1995.

1. kép. Jarhai hypogaeuma (Damaszkusz, Nemzeti Múzeum; a szerző felvétele)

Mezopotámiából, illetve Iránból átvett elem a pártázatos oromzat, amely sajátos képet kölcsönzött a görög-római jellegű korinthoszi oszloprendű templomoknak.

A palmyrai ízlés talán a leginkább kézzelfogható módon temetkezésekben és a sírportrékban fogható meg. Három fajta temetkezési forma ismert a város szélén fekvő kiterjedt nekropolisokból, közülük is a leglátványosabb nyugatiból, a „Sírok völgyéből”. A toronysírok,¹² a földalatti folyosós sírok, a *hypogaeumok*, és a sírtemplomok törzsi klánok közös temetkezőhelyeiként működtek, egyes esetekben akár négyszáz alacsony, hosszúkas fülkét is tartalmaztak.¹³ Ezekbe a fülkébe (*loculi*) egy-egy holttestet csúsztattak be, a nyílásukat pedig az elhunyt pontréját viselő kő vagy agyaglappal zárták le. Kiemelt helyeken, bejáratok felett, a szarkofágokon vagy külön földalatti helyiségekben a sír tulajdonosának, a klán vezetőjének szobrát helyezték el, és legtöbbször családjuk körében, lakomázás közben jelenítve meg őket (1. kép). A kultúra keverék jellegére példa, hogy esetenként a

¹² Ahogy Michal Gawlikowski kiemeli, egykor az Emesából (mai Homs) érkező utazók a temető mellett elhaladva egy toronyerdő monumentális városszerű képével találkoztak (GAWLIKOWSKI 2005: 44), mely jól kifejezte a város fenségességét és gazdagságát. Ma az Iszlám Állam aktivistái a még álló tornyokat is módszeresen pusztítják.

¹³ A temetkezésekről lásd többek között: AL-AS'AD – SCHMIDT-COLINET 1995, GAWLIKOWSKI 2005. A temetkezési szokások valószínűleg római hatásra változtak meg a 2. század közepén, amikor feladták a toronysírok használatát, és áttértek a gazdag épületplasztikával díszített sírtemplomokra és *hypogaeumokra*.

2. kép. A „Nagy Kolonnád” nyugat felől a 18. században (Wood 1753 nyomán)

római tógában, máskor párthus szokások szerint, nadrágban és tógában ábrázolták őket. Különlegesen érdekesek a díszes női viseletek is, melyek jellegzetes eleme volt a fejre húzott selyemkendő és a nyakláncok sora.¹⁴

De nem csak a temetőben örökítették meg a város lakóit. Az igazán drága plasztikák, a bronzszobrok a köztereket díszítették. Az utakat szegélyező kolonnádok (2. kép), a templomok és templomudvarok, vagy az *agora* oszlopaire konzolokat helyeztek, és ezekre állították a városállam legkiemelkedőbb személyiségeinek és az építkezéseket finanszírozó elitnek a szobrait. Ezek révén felvonult Palmyra teljes története. Így jól elképzelhető, hogy a főutat szegélyező oszlopsorok sok száz bronzszobra milyen mély benyomást tehetett a látogatókra, a görög-római építészeti háttérnek teljesen új értelmet adott, az összbenyomás egyedien helyivé vált. A szobrok ma már eltűntek, de a kísérő feliratokból rekonstruálható a város színes etnikai összetétele, az arab, az arámi, görög és iráni eredetű népesség együttélése.¹⁵

¹⁴ A legtöbb sírportré a rendszeres ásatásokat megelőző időszakban kifosztott temetkezésekből került a világ számos múzeumába (köztük a Szépművészeti Múzeum is őríz ilyet), de igen nagy számban maradt még a helyszínen is. Ezeket részben kicsempészték az országból, és például Libanonban bukkantak fel, részben a dzsihádisták pusztításának áldozatává váltak. Nem tudjuk mennyi plasztikát sikerült kimenekíteni a szakembereknek a városból, de a hírek szerint egy idős szíriai régészt, a helyi műemléki főfelügyelőség igazgatóját, Khaled al-As'adot azért fejezték le, mert nem árulta el a rejtékhelyeket.

¹⁵ YON 2002

A város írásbeliségét a kétnyelvűség jellemezte, egyszerre használták a görögöt és a palmyrait (arámi), a feliratok is gyakran bilingvisek voltak.

PALMYRA ISTENVILÁGA

A fentiekben röviden vázolt jelenségeknél is jellemzőbb a város kevert kultúrájára istenvilágának összetett eredete és az egyes istenségek szinkretizmusa.¹⁶ A sokszínű pantheon csúcsán két, teljesen eltérő eredetű istenség állt – Bēl és Ba'al-šamin, de mindez nem jelenti azt, hogy ez az istenvilág hierarchikusan szervezett lett volna. Egyes istenségek a közösség egészét, mások különböző etnikai és társadalmi csoportokat jelenítettek meg. A várost alapító négy szövetséges arab törzset más-más istenségek képviselték: az északnyugati sémi Ba'al-šamin és Atargatis, az arab Aršu, illetve a helyi Aglibol-Malakbel. Különösen érdekes még az arab Allāt istennő, akit Pallas Athénével azonosítottak és akinek szentélyéből klasszikus stílusú szobra is előkerült.¹⁷ De ugyanúgy megjelentek mezopotámiai (pl. Nabû, Nergal) és görög istenségek (pl. Heraklész, Poseidon). Ez a sokféle eredet és a különböző alakok összeolvadása, szinkretizmusa a legtöbb istenségre is jellemző,¹⁸ de itt csak annak a két istennek a tárgyalására van hely, melyek templomát a dzsihadisták felrobbantották.

BĒL TEMPLOMA

Bēl („az Úr”) eredeti formájában Bol (Ba'al) néven ősi, északnyugati sémi istenség lehetett, majd a város intenzív mezopotámiai kereskedelmi kapcsolatainak köszönhetően összekapcsolták a legfőbb babilóni istenséggel Bēl-Mardukkal. A nevének még a Kr. e. 3. században történt megváltoztatása előre vetítette Palmyra későbbi vezető szerepét a régióban, ugyanis ezzel együtt átvettek olyan szokásokat is, mint az újévi ünnep (*akītu*).¹⁹ Ennek az összetett szertartássorozatnak a szimbolikus narratívája, lényege az volt, hogy az istenek gyűlése évenként megbízza Bēlt a világ

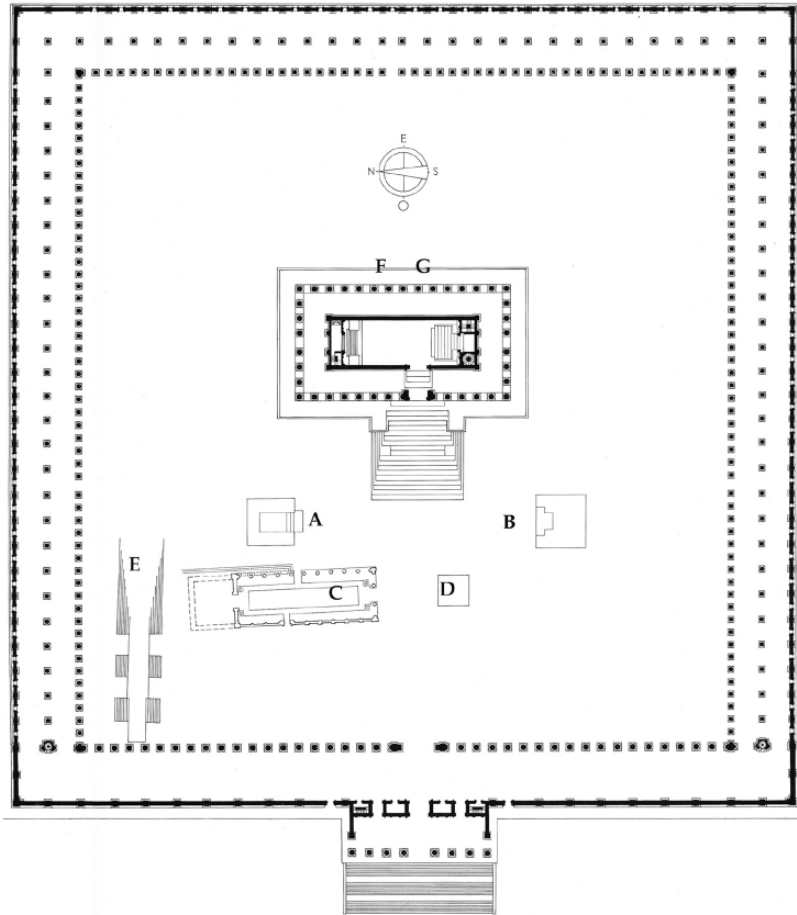
¹⁶ Összefoglaló munkák: TEIXIDOR 1977; KAIZER 2002.

¹⁷ Jellegzetes kísérőállatának, az oroszlánnak monumentális szobrát, amely a szentély bejáratát őrizte és később a helyi múzeum kertjébe került, Palmyra elfoglalása után szinte azonnal szétrombolták az Iszlám Állam katonái.

¹⁸ Sokszor felmerül a médiában a palmyraiak vallási türelme, a kultúra befogadó jellege. Valójában ez nem „türelem” volt, a tolerancia-intolerancia problémaköre teljesen idegen a metafizikus világ politeista megközelítésétől. Ennek lényege éppen a rugalmasság, a befogadásra és az átalakulásra való folyamatos készség volt, mint ezt Bēl alakjának változásainál is láthattuk. Szinte az egész ókori keleti civilizációra jellemző volt az istenség, templom és közösség teljes egysége. Az istenségek települések, városnegyedek, törzsek és klánok identitását fejezték ki. (Részletesebben lásd KALLA s. a.)

¹⁹ A babilóni akītu jelentőségét, a metropolisz kultikus életében és építészetében játszott szerepét korábbi irodalommal lásd KALLA 2013.

irányításával. Nem véletlen tehát, hogy Bēl temploma nemcsak a város, hanem az egész régió legfontosabb kultuszhelyévé vált, az istenek templomának nevezték. Bēl két kísérője Aglibol és Jarhibol²⁰ helyi nyugati sémi istenségek, a napot és a holdat és jelenítették meg. Bēl-Mardukkal együtt került át Palmyrába fia, a babilóniai Nabû, a bölcsesség istene, aki sok tekintetben átvette Bēl szerepét, és önálló templomot is kapott.²¹ Mint a legfőbb istenséget, Bēlt a görög istenvilágban Zeusszal azonosították, míg Nabût Apollónnal.

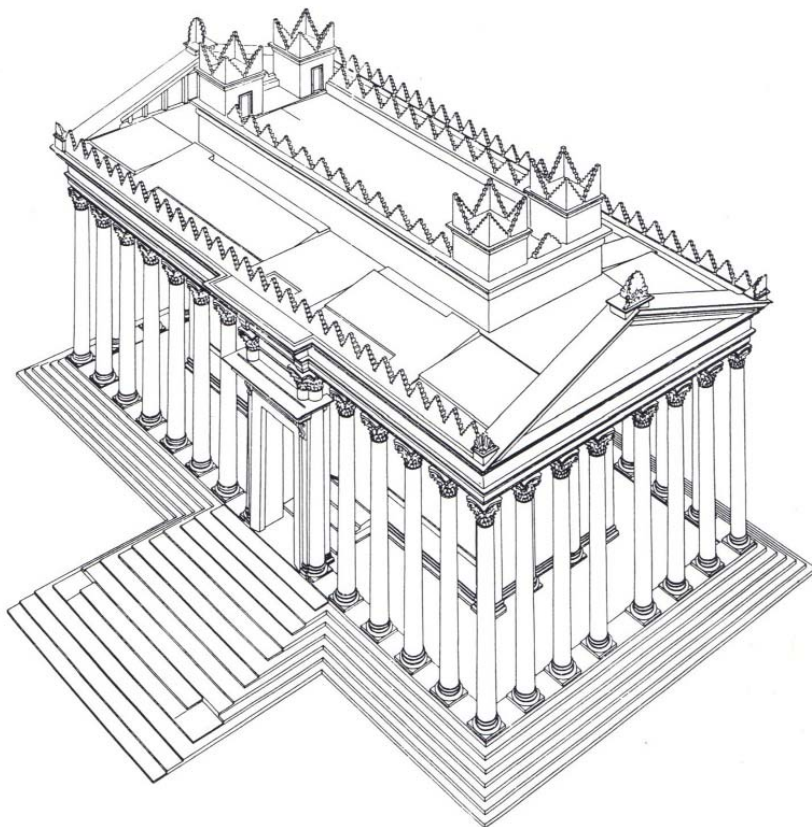

3. kép. A Bēl-templom környezete

²⁰ A palmyrai Bēl alakját lásd TEIXIDOR 1979: 1-11; KAIZER 2002.

²¹ DIRVEN 1997.

4. kép. Bël-templom (R. Amy rekonstrukciója)

A Kr. u. 32-ben felavatott monumentális Bël-templom, Palmyra központi kultuszhelyévé vált,²² később egy több mint négy hektár kiterjedésű fallal körülvett szentélykörzetet is kialakítottak körülötte, melyet belülről kettős oszlopsor vett körül (3. kép). Az összesen több mint négyszáz külső oszlopot a nagy kolonnádhoz hasonlóan konzolokra állított bronzszobrok díszítették. Ahogy sokan kiemelik ez a templom az egyik legjobb példája a palmyrai kulturális szintézisnek. A templom alaprajza kis-ázsiai görög előképet követ, a magnesiaiai Artemis-templomét. Feliratból ismert, hogy az építőmester görög volt, a *peripteros* (cella körül oszlopsor) alaprajzú templom felépítményét azonban helyi igények szerint alakította át (4. kép).

A főbejárat a rövid oldalról a keleti tradíciónak megfelelően a hosszúra került, egy hosszú és széles lépcső vezetett fel a gazdagon díszített főkapuhoz, melyet a

²² SEYRIG-AMY-WILL 1968-1975.

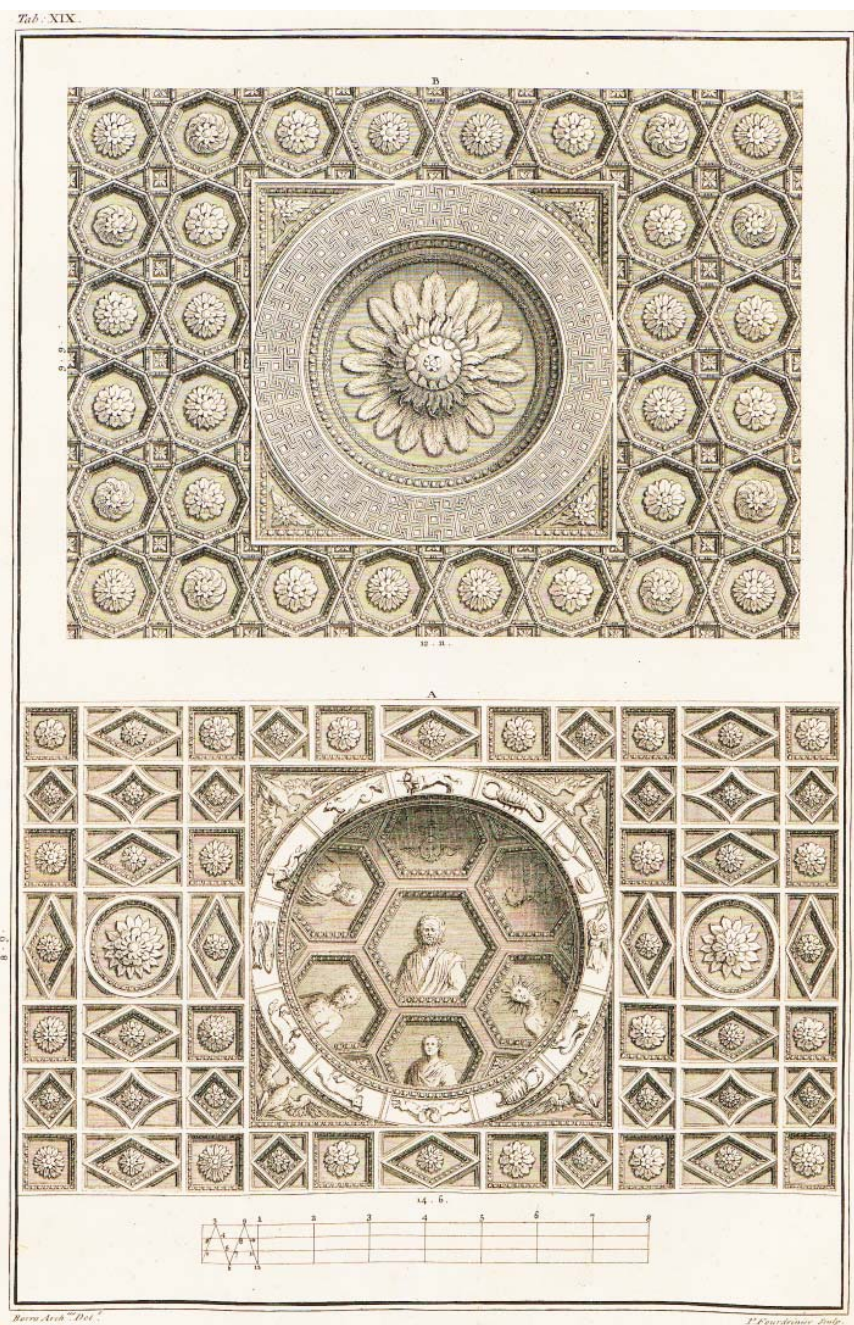

5. kép. Bél-templom az udvar keleti oszlopsora felől (a szerző felvétele)

nyugati világtól idegen módon az oszlopsorba helyeztek be. Így nem volt valódi funkciója, csak kiemelte a szentély és a külső terület határát. Míg a rövidebb oldalakon a *tympanon* görög-római nyeregvető hatását keltette, valójában az agyagtégla építészetben szokásos lapos tető fedte, a széleken lépcsős pártázzattal. További keleti jellegzetesség, hogy a közel 16 méter magas oszlopok korinthuszi oszlopfőit nem teljesen kőből faragták ki, hanem a durván faragott belső magra aranyozott bronz külsőt illesztettek (5. kép). Hasonló megoldások Iránból, az óperzsa Persepolis királyi palota-együtteséből ismertek.

A monumentális, kívülről két-két ión féloszloppal díszített, közel negyven méter hosszúságú és 14 méter szélességű cella mezopotámiai, pontosabban asszír előképeket követ. Lépcsők vezettek fel a két rövidebb oldalra helyezett *thalamos*ban („lakhely”, szentek szentje) lévő kultuszszobrokhoz. Az északi *thalamost* Bélnek és két kísérőjének, Aglibolnak és Jarhibolnak szentelték, míg a déliben több más istenség görög jellegű kultusza kapott helyett. Mindkét *thalamos* mennyezetét egyetlen darabból faragott, gazdag díszítésű kazettás monolit kötömb fedte, az északi középpontjában a hét bolygó megszemélyesítései kaptak helyet és a zodiákus jelei vették őket körbe (6. kép).

A szentély körüli folyosó egyik gerendáját egy különleges dombormű díszítette, amelyben egy harci szekéren ülő istenség legyőz egy nőnemű szörnyet. A kutatás már régen felismerte, hogy a kép az *Enūma eliš* („Amikor fönnt”) című babilóni teremtetéseposzban azt az epizódját ábrázolta, amikor Bél-Marduk legyőzi az Ős-

6. kép. Bél-templom déli (felül) és északi (alul) thalamosának kazettás mennyezete (Wood 1753 nyomán)

káosz szörnyét, a sós vízű óceánt megszemélyesítő Tiāmatot. A babilóni eposz szerint a szörny szétvágott testéből teremti meg a világot, és ezután kapja meg a felhatalmazást az istenek tanácsától a világ irányítására. Ezt az aktust ismétli az a rítus is, ahogy évenként újra s újra a király is elnyerte legitimitását.

Az *Enūma eliš* a babilóni újévi ünnep során többször is felolvasták, a soknapos szertartás-sorozat során a világ teremtése mitikusan újra megtörtént, és az istenek újra sorsot szabtak a világnak. Tehát Palmyra egy nagy civilizáció örököseként a világ központjaként (*axis mundi*) értelmezte önmagát, a Běl-templomot Marduk isten főtemplomával, a szintén egy hatalmas udvar közepén álló Esagilával azonosították.²³

A babilóni mintának megfelelően a Běl-templom volt az újévi processzió végállomása, amely az oszlopok és szobrok erdejétől övezett főúton haladt végig.

Mint más helyi templomokban, itt is a kultusz fontos részét képviselték a nagy véres áldozatok, amikor tömegesen vágták le a földalatti folyosón behajtott állatokat, és egy nagy ünnepi lakomán fogyasztotta el őket a papság, a külső résztvevőkkel együtt. Erre az eseményre „belépőjegyeket” (*tesserae*), kis terrakotta lapocskákat kellett váltani, melyek nagy számban kerültek elő az ásatások során.

Összességében a palmyrai Běl-templom a klasszikus ókori Szíria egyik legfontosabb szent helyeként működött, melynek minden részét áthatotta kozmikus szimbolika. Bár ennek csak egy részét értjük, az előképeket tekintve nem lehet kétséges, hogy az épületegyüttes maga volt az univerzum képmása (*imago mundi*).

BA'AL-ŠAMIN-TEMPLOM

Ba'al-Šamin („Az ég ura”) kanaáni eredetű istenség, eredetileg ugyanúgy főisten, mint Běl, kultuszát arab törzsek hozhatták magukkal Dél-Szíriából. Korábban Szíriában Hadaddal, a viharistennel azonosították, kísérő állata a bika volt. Palmyrai temploma a Ma'azin törzs isteneként egyike volt a négy fontos szentélynek, melyek az oázisváros társadalmának alapját képezték. Később kap egy társat, Durahlunt, egy arab istenséget, valószínűleg egy olyan kisebb törzs istenségét, amely beolvadt a Ma'azin törzsbe.²⁴

Az istenség palmyrai szentélyét Kr. u. 130-ban, Hadrianus császár látogatásának alkalmával avatták fel, de maga a kultusz korábbi volt ezen a helyen. Az oszlopokkal körbevett belső udvar, és a hozzátartozó egyéb egységek, például a bankett-helyiség több mint egy évszázaddal ezt megelőzően már használatban volt. Az új templom

²³ A jelenet legújabb tárgyalását és a babilóni újévi ünneppel való összefüggést lásd DIRVEN 1997. Lucinda Dirven értelmezése szerint ekkorra már Nabü-Apollón játszotta a világ teremtésében a főszerepet, átvéve ezt Běl-Zeusztól.

²⁴ TEIXIDOR 1979: 19-25; NIEHR 1996: 59-66; KAIZER 2002.

külső formájában a Bēl-templomnál sokkal inkább követte a római-görög előképeket, és érzékelhető volt az a törekvés, hogy a palmyrai szokások egyre jobban közelítsenek a nyugati világhoz (7. kép).²⁵

A templom előcsarnokának tetejét elől négy és oldalt további egy-egy korinthuszi oszlop alkotta, majd a cella oldalfalát ugyanebben a rendben szintén korinthuszi fejezetes pilaszterek tagolták (6. kép). Az oszlopokon helyet kapó konzolok, a rájuk helyezett szobrok és a felvéssett kísérő felajánlási feliratok azonban jelezték, hogy a helyi ízlés még mindig eltért a klasszikus rómainól.

Belül a szentélyt többször átalakították, a végső formájában egy oszlopokkal tagolt ívelt záródású thalamosban helyezték el a kultusz-szobrot. Az erre a célra kialakított fülke feletti szemöldökgerendát az eget jelképező kitárt szárnyú sas díszítette.²⁶

A palmyrai Ba'al-šamin-templom az egész rommező legjobb állapotban megmaradt épülete volt, mint ezt a 18. századi metszetek érzékletesen mutatják (8. kép), és szinte nem is igényelt restaurálást.

PALMYRA TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA

Egy különleges történeti pillanatban Palmyra valamivel több mint egy évtizedre világhatalmi tényezővé, Róma keleti uralmának kihívójává vált.²⁷ I. Šāpuhr szászánida (perzsa) uralkodó betört a keleti provinciákba és 260-ban legyőzte és fogságba ejtette Valerianus császárt. Palmyra katonai vezetője, Odaenathus (Udaynath), Róma szövetségeseként visszaverte a perzsákat és benyomult a Szászánida Birodalom területére. Amikor Odaenathust és idősebb fiát egy másik hadjárat során megölték, özvegye, a legendákkal övezett Zenóbia vette át a vezetést kiskorú gyermeke nevében. Eleinte kereskedelmi célokkal indított hadjáratainak gyors katonai sikerei azzal fenyegették Rómát, hogy elveszti keleti provinciáit, köztük a létfontosságú gabonaforrást, Egyiptomot. Eközben felvette maga számára az *imperator*, a fiának pedig az *augustus* címet. Az új császár, Aurelianus mindezt nem nézhette tétlenül, és hosszú hadjárata végén 272-ben elfoglalta a várost és részben lerombolta. Ebben segítették őt a különböző arab államalakulatok és Arábia törzsi vezetőinek ellentétei, igen fontos lehetett háborújában a rivális arab törzsek segítsége. Érdekes módon, ahogy a római történetírás nem emlékezik meg az arabokról, úgy a későbbi arab források is csak egy arab belügyként kezelik Zenóbia bukását.

Bár a város tovább élte életét, de kivételes gazdagsága lassan elenyészett. Elvesztette kereskedelmi hálózatát, és egyszerű római határerődévé vált. Lokális

²⁵ GOLLARD–VICARI 1969.

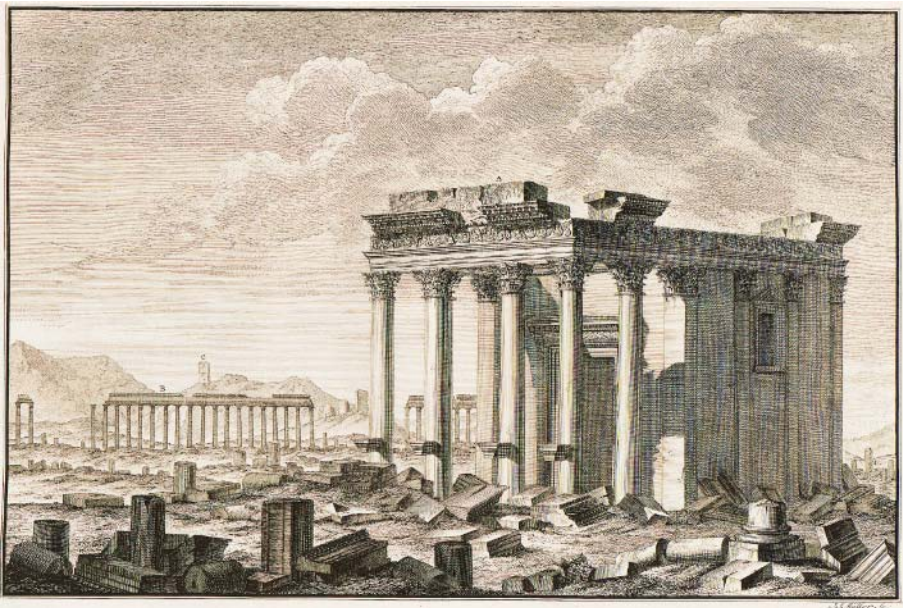
²⁶ GAWLIKOWSKI–PIETRZYKOWSKI 1980.

²⁷ Az események egyik legjobb áttekintése: STONEMAN 1992.

7. kép. Ba'al-šamin-templom a déli udvar felől (a szerző felvétele)

8. kép. Ba'alšamin-templom a 18. században (Wood 1753 nyomán)

jelentősége megmaradt, a kereszténység elterjedése után saját püspökei is lettek, majd az arab hódítás utáni városi élet nyomai is felfedezhetőek mindenütt. Végző hanyatlását annak köszönhetette, hogy lakóit a 9. században áttelepítették az újonnan alapított Raqqába.

PALMYRA MAI PUSZTULÁSA

A fentiekben leírt két templom felrobbantása számunkra alig felfogható brutális tett. Palmyra romjainak azonban nem csak ezt kellett elszenvednie, szinte naponként kapunk tudósítást újabb és újabb pusztításokról: Allát monumentális oroszlánja, Hadrianus diadalíve, sírtornyok, sírportrék semmisülnek meg. A hatás fokozása érdekében e kulturális értékeket, helyszíneket kivégzőterepkévé változtatták, elfogott kormánykatonákat fejeznek le egy ókori színházban, ókori oszlopokhoz kötözve robbantják fel őket. Az okokat keresve egyértelműnek látszik, hogy az előtérbe helyezett ideológiai célok mellett vannak a rombolásnak praktikus összetevői is. Ennek két sarokpontja a Korán szó szerinti értelmezése illetve szándékos félreértelmezése és a modern kommunikációs eszközök professzionális használata követők toborzására.²⁸ Jól ismert, hogy az iszlámot megelőző kultúrák emlékeinek elpusztítása a vallásalapítás korára utal vissza, amikor Mohammed harcot hirdetett a pogány politeizmus és a képábrázolás ellen és megtisztította a Kába szentélyét a bálványoktól. Valójában a képábrázolás és az iszlám viszonya a kezdetektől fogva összetettebb, és számos ponton jóval megengedőbb volt.²⁹

Itt nincs hely bemutatni azt a számos publicisztikát és elemzést, amely dzsihádisták műemlékekkel szembeni attitűdjét kísérli meg magyarázni. A lényeg néhány szóban összefoglalható. A kommunikációs cél tehát kettős: egyrészt a nyugati világ folyamatos provokációja, másrészt a saját közeg, a követők kulturális homogenizációja, a történelem teljes eltörlése.

²⁸ NAPOLETANI 2015: 84-96.

²⁹ Mindezt kiválóan bemutatja Bollók Ádám cikke (BOLLÓK 2014).

Irodalom

- BALL, W. 2000: *Rome in the East: The Transformation of an Empire*. London-New York
- BOLLÓK Á. 2014: Hagymányok metszéspontjában – a kép szerepe az iszlám művészetben. In: Bálint Csanád (szerk.) *A kép – sokféle nézetben*. Budapest 2014, 11-28
- DIRVEN, L. 1997: The Exaltation of Nabû: A revision of the relief depicting the battle against Tiamat from the temple of Bel in Palmyra. *Die Welt des Orients* 28, 96-116
- DIRVEN, L. 1999: *The Palmyrenes of Dura-Europos: A Study of Religious Interaction in Roman Syria*. Leiden–Boston–Köln.
- GAWLIKOWSKI, M. 1994: Palmyra as a Trading Centre. *Iraq* 56, 27-33
- GAWLIKOWSKI, M. 2005: The city of dead. In: E. Cussini (ed.) *A Journey to Palmyra. Collected Essays to Remember Delbert R. Hillers* (Culture and History of the Ancient Near East 22) Leiden –Boston.
- GAWLIKOWSKI M. – PIETRZYKOWSKI, M. 1980: Sculptures du temple de Baalshamin à Palmyre Syria 57, 421-452.
- GOLLARD, P.–VICARI, J. 1969: *Le sanctuaire de Baalshamin à Palmyre I-II. Topographie et architecture*. Rome
- KAIZER, T. 2002: *The Religious Life of Palmyra: A Study of the Social Patterns of Worship in the Roman Period*. (Oriens et Occidens. Studien zu antiken Kulturkontakten und ihrem Nachleben 4) Stuttgart
- KALLA G. 2013: Babylón szent térségei. *Axis. Vallástörténeti Folyóirat* 1/1, 9–49.
- KALLA G. s. a. : Léteztek-e vallási alapú konfliktusok Mezopotámia és a szomszédos népek között? In: Déri B. et al. (szerk.), *Religio(nes)*. (ATION Könyvek 3) Budapest (Sajtó alatt.)
- NAPOLETANI, L. 2015: *Az iszlamista főnix. Az Iszlám Állam születése és a Közel-Kelet újrafelosztása*. Budapest
- NIEHR, H. 1996: Ba'alšamin-Studien I-II. *Studi Epigrafici e Linguistici sul Vicino Oriente Antico* 13, 59-73
- SCHMIDT-COLINET, A. 1995: (Hrsg.) *Palmyra. Kulturbegegnung im Grenzbereich*. Mainz 1995
- SCHMIDT-COLINET, A. – STAUFFER, A. – AL-AS'AD, K. 2000: *Die Textilien aus Palmyra: neue und alte Funde*. Mainz
- SEYRIG, H. 1950: Palmyra and the East. *The Journal of Roman Studies* 40, 1-7.
- SEYRIG, H.–AMY, R.–WILL, W. 1968-1975: *Le Temple de Bêl à Palmyre*. Paris
- SMITH, ANDREW M. II. 2013: *Roman Palmyra: Identity, Community, and State Formation*. Oxford: Oxford University Press, 2013
- STAUFFER, A. 1995: Kleider, Kissen, bunte Tücher. Einheimische Textilproduktion und weltweiter Handel. In: SCHMIDT-COLINET 1995, 57-71.
- STONEMAN, R. 1992: *Palmyra and its Empire. Zenobia's Revolt against Rome*. Ann Arbor
- M.P. Streck 2003-2005, Palmyra. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 10, 292-293.
- TEIXIDOR, J. 1979: *The Pantheon of Palmyra* (Études préliminaires aus religions orientales dans l'Empire Romain 79). Leiden
- WOOD, R. 1753: *The ruins of Palmyra; otherwise Tedmor in the desert*. London.
- YON, J.-B. 2002: *Les notables de Palmyre*. Beyrouth.